

"Ediziuns e reediziuns grischunas : problems e propostas" : ina retrospective

Autor(en): **Caduff, Renzo / Ganzoni, Annetta / Grünert, Matthias**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **133 (2020)**

PDF erstellt am: **27.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-880578>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

«Ediziuns e reediziuns grischunas – problems e propostas». Ina retrospectiva

Renzo Caduff, Annetta Ganzoni, Matthias Grünert

1. Introducziun

Il 30 ed il 31 d'avust 2019 ha gù lieu a Friburg il colloqui «Ediziuns e reediziuns grischunas – problems e propostas». Il colloqui organisà dal Program da studi Rumantsch da l'Universitad da Friburg (Matthias Grünert e Renzo Caduff) en collavuraziun cun l'Archiv svizzer da litteratura a Berna (Annetta Ganzoni) ha attratg ils dus dis in bel dumber da persunas interessadas. Referentas e referents han dà ina buna invista en lur lavur d'ediziun, e las discussiuns al podium e cun il public sco er quellas tranter participantas e participants èn stadas animadas e constructivas.

In'impurtanta finamira dal colloqui è stada quella da preschentar projects d'ediziun actuals sco er terminads en connex cun texts che pertugan il Grischun e da dar impuls utils per projects en elavuraziun e futurs.

Il ultims decennis ha l'activitad editoriala davart texts rumantschs gù in svilup remartgabel. Projects impurtants èn vegnids realisads e differents projects empermettents vegnan elavurads per il mument. Il stausch inicial per organisar in tal colloqui è il project actual da Michele Badilatti, che prepara l'ediziun dal diari da Gion Casper Collenberg davart ses viadi fatg l'onn 1765 sin l'insla Mauritius. Tranter quest ed auters projects da l'ultim temp – davart texts ch'èn damanaivel in da l'auter areguard il gener, ma era davart texts da genres differents – pari nizzaivel da far cumparegliaziuns e confruntaziuns. La discussiun tranter persunas activas en quest champ permetta da rimnar experientschas multifaras, da las qualas ils projects actuals sco era iniziativas futuras pon be profitar.

A partir da texts pli vegls da genres differents, nua che dumondas da la preschentaziun e da l'explicaziun dal text èn centralas, è il concept inicial dal colloqui sa schlargià, per integrar projects davart texts pli novs, surtut litterars. A l'intern da la grupp dals texts pli vegls resortan d'ina vart manuscrits, en emprima lingia tals che appartegnan al gener da la perditga persunala, da l'autra vart stampats da la litteratura religiosa. In terz champ da la litteratura pli veglia furman texts giuridics. Cunquai che l'activitad editoriala è stada main intensiva en quest champ l'ultim temp, ma era per evitar ina dispersiun tematica memia gronda en la dieta plitost

curta, n'èn texts giuridics vegls betg vegnids resguardads en in'atgna contribuziun.¹

Per favurisar in stgomi pli lartg tranter persunas engaschadas en projects d'ediziun ha il comité d'organisaziun avert il colloqui a publicaziuns da texts en autras linguas ch'il rumantsch. La pussaivladad d'integrar gist texts tudestgs e talians dal Grischun ha permess da tematisar contacts linguistics e culturals en questa regiun plurilingua e da preschentar il stadi actual dad activitads geograficain vischinantas, ma fin ussa pauc en communicaziun tranter pèr.

2. Punct da partenza ed idea

En ina retrospectiva dals ultims decennis sa lascha constatar in'activitad marcanta en l'ediziun e reediziun da texts da la litteratura contemporanea, spezialmain dad ovras «classicas». Sco exempels citainsa intginas da questas publicaziuns: las ediziuns poeticas bilinguas dad Andri Peer (1988) e da Luisa Famos (1995) tgiradas dad Iso Camartin – che ha alura collavurà er cun Leo Tuor per reedir e commentar las *Ovras* da Giacun Hasper Muoth (1994–2000). Clà Riatsch ha reedì cun Göri Klainguti las *Rimas* da Chasper Po (1996) avant che sa deditgar a la collecziun da las poesias rumantschas dad Andri Peer (2003). La chasa editura Limmat Verlag e Mevina Puorger èn s'engaschadas tranter auter per reedir *Il giat cotschen* da Jon Semadeni (1998) e diversas ovras da Cla Biert e dad Oscar Peer. En il program da la Chasa Editura Rumantscha – fundada dal 2010 – èn vegnidas preschentadas reediziuns da different gener: d'ina vart èn cumparids simpels reprints, sco *Gion Barlac* da Theo Candinas (2012) e *Sco scha nüglia nu füss* da Rut Plouda (2018), da l'autra vart toms cumponids ed elavurads da nov, sco – cun in retard da 50 onns – il segund volum da las *Ouvras* da Peider Linsel cun *Prosa, essais, artichels e corrispondenza* (2012) da Rico Valär, l'ovra lirica completa dad Alfons Tuor (2015) da Renzo Caduff e la prosa dad Andri Peer (2016) dad Annetta Ganzoni.

Questa enumeraziun incumpleta demussa la disponibilitad e la voluntad da retoromanistas e retoromanists da s'engaschar per in'actualisaziun cuntinuada da las perditgas scrittas da la litteratura rumantscha. Stimuls impurtants a reediziuns sa sviluppan tranter auter er grazia a novas pussaivladads da retschertga en catalogs da biblioteca ed inventaris d'archiv accessibels online. Uschè èsi pussaivel da chattar u perfin da scuvrir ovras emblidadas dapi daditg u schizunt nunenconusentas. In nov champ da

1 I saja dentant rendì attent a l'ediziun dals artitgels da Bever dal 1558, tgirada da Georges Darms (2018), ed a duas versiuns da la *Charta da la Lia* dal 1524 (en manuscrits datads dal 1619 e dal 1641) che Georges Darms edescha en il preschent tom da las *Annalas da la Societad Retorumantscha* (p. 7–32).

retschertga è s'avert er tras la digitalisaziun da gasettas e revistas. Uschè ha ina giuvna collavuratura da la Fundaziun Robert Walser per exempel scuvert be ultimamain ina versiun rumantscha da la prosa curta da Robert Walser, *Tell*, transladata a Berlin dal student Enrico Tung (1880–1955) per il *Fögl d'Engiadina* dals 1. avust 1909. Sia publicaziun era cumparida be desch dis suenter l'original en la revista da l'emna *Die Zukunft* (cf. Ganzoni 2019a).

Segir che gist las generaziuns giuvnas han bunder e capacitads pli expressas en la domena digitala ed èn spezialmain stimuladas da far novas scuvertas. A medem temp sa lascha constatar propi tals *millennials* ina fascinaziun dal tuttafatg nova da sfegliar en manuscrits – congualabels cun lur tempra d'unicat ad ovras d'art originalas – che stattan en grond cuntrast cun la massa dals texts digitala dal mintgadi. Il passadi dad ina generaziun a la proxima è segnà dad ulteriurs midaments, e tranter auter da l'avertezza creschenta per furmas scrittas en maniera na normada – che va dad abreviazions e dal sociolect duvrads en sms e chats da WhatsApp fin al scriver pauc grammatical da persunas na scoladas. La disa da leger e scriver furmas irregularas influenzescha tant la valitaziun da las normas graficas sco las ponderaziuns dad edituras ed editurs sur da criteris d'ediziun valabels e realisabels. Uschè prevesan las teorias d'ediziun actualas per exempel da reedir texts pli vegls en lur furma autentica istorica, empè d'als adattar a las normas graficas e grammaticalas posteriuras.

Grazia a subsidis federals e chantunals ed al sustegn da fundaziuns ed interpresas privatas èsi er materialmain pussaivel da realisar tals projects d'ediziun.

Cun questas bunas premissas era dada la basa da partenza per nossa dieta sur dad *Ediziuns e reediziuns grischunas*: tschertgar il dialog cun autras persunas occupadas cun projects sumegliants – per stgamiar experientschas e ponderaziuns enturn la filologia d'ediziun. Nus avevan l'intenziun da stimular las persunas spezialisadas ed activas en quest pitschen champ retoromanistic da metter en discussiun lur projects e lur publicaziuns tant sco las numerusas dumondas colliadas cun la lavur editoriale e da tschertgar communablamain respostas persvasivas.

3. Intginas ponderaziuns teoreticas

Tgi che s'interessescha ord perspectiva scientifica per la tematica d'ediziun vegn confruntà baud u tard cun categorisaziuns da differents tips d'ediziun ubain lura cun enumeraziuns e propostas, tge facturs e criteris che sajan da risguardar, sch'ins veglia edir in text. Sco en blers lieus da nossa vita datti damai er areguard las dumondas d'ediziun numerusas emprovas da categorisar e d'enumerar.

Uschia discorra per exempel Bodo Plachta en sia publicaziun *Editionswissenschaft* (1997) dad ina ierarchia da tips d'ediziun <an deren Spitze der Typus der historisch-kritischen Ausgabe steht, auf die untergeordnet und häufig von ihr 'abgeleitet' die Studienausgabe und schliesslich die Leseausgabe folgen> (1997:12). Ins pudess far insatge sumegliant per las ediziuns rumantschas e distinguer d'ina vart il tip da l'*ediziun scientifica* per spezialists e da l'otra vart quel da l'*ediziun populara* per in public pli vast. Tranter quests dus pols extremes èsi natiralmain pussaivel da differenziar ulteriurs tips sco per exempel ina *ediziun semipopulara per la scola media*, che corrispundess uschia circa a l'*ediziun da studi* da Plachta.

In'otra pussaivladad pudess però er esser quella da proponer analog a la triada litterara Autur*a–Text–Lectur*a (A–T–L) ina triada 'editoriala' Editor*a–Text–Lectur*a (E–T–L). Il punct cuminaivel da questas duas triadas fissan en mintga cas las relaziuns ed interdependenzas sumegliantas tranter las singulas entitads.

Quai che vala per la creaziun e l'interpretaziun dad in text po damai er valair per l'ediziun dad in tal. Quai signifitga ch'igl è da quintar er ord vista da l'ediziun e reediziun da texts cun numerusas correlaziuns tranter las trais entitads Editor*a–Text–Lectur*a.

Ord optica da l'*editor*a* èsi da risguardar facturs sco:

- la finamira che l'*editor*a* ha cun si'ediziun: sa tracti p.ex. d'ina finamira scientifica ubain d'ina finamira (puramain) divulgativa, e tge vul quai dir?
- il temp che stat a disposiziun per edir ed eventualmain commentar in text;
- las finanzas ch'èn avant maun: sa tracti da lavur pajada u da lavur ord idealissem e tant sco gratuita?
- la moda e maniera da lavurar da l'*editor*a*, sias conuschientschas e sia conscienza filologica, uschia p.ex. l'exactadad e la prontadad da far retschertgas en il relasch ubain il respect filologic visavi al text.

In factur impurtant en connex cun il *text* è la dumonda dal gener e da la sort da text che duai vegnir publitgà: sa tracti da l'ediziun d'in manuscrit, da la reediziun d'in stampat istoric u da la reediziun d'ovras pli actualas dal 19- e 20avel tschientaner? Sco ulteriur factur po tut tenor valair er il dumber da las versiuns existentas dal text che duai vegnir edì.

Ord vista da la *lectura* e dal *lectur* sa dattan dumondas sco:

- Tge public duai vegnir plementà cun l'ediziun ed en tge moda? E co duai quai vegnir fatg?

- È l'ediziun previda be per scenziads, per in public pli vast u eventualmain per tuts dus?
- Dovri in glossari?

Bleras da questas dumondas qua survart han pudì vegnir tematisadas en il decurs dal colloqui. Grazia a la buna maschaida da referent*as cun experientscha e lur sguard retrospectiv sco er da referent*as ch'èn gist londervi da preparar in'ediziun èsi stà pussaivel da tematisar numerus aspects e facturs che determineschon in'ediziun, tant ord optica retrospectiva sco prospectiva. Il sguard critic e subjectiv sin ovras gia publicadas ha dad ina vart lubì da problematisar difficultads e dilemmas ch'èn sa dads edind in text. Da l'autra vart ha l'invista en projects d'ediziun actuals permess da tematisar problems urgents. Quai ha pussibilità da discutir cunzunt propostas concretas en vista a las ediziuns futuras ed uschia d'evitar lungas discussiuns ad in nivel pli abstract.

4. Referats e discussiuns

L'emprim mez di dal colloqui è sa deditgà surtut a l'ediziun da texts pli vegls e da manuscrits ed ha dà en quest connex la prioritad a dumondas da la filologia textuala e da l'intermediaziun da cuntegns, als quals l'access è pli difficil per lecturas e lecturs dad oz. Ils dus emprims referents, Michele Badilatti ed Ursin Lutz, han preschentà ediziuns da manuscrits rumantschs: il diari da Gion Casper Collenberg (1733–1792) davart ses viadi fatg l'onni 1765 sin l'isla Mauritius (ms. datà dal 1766, cf. Badilatti 2017:42) e la scrittira apologetica *Meum Scret* ('manuscrit') da Balthasar Gioseph de Vincenz (1789–1858), en servetsch militar en Spagna dal 1805–1835, che tematisescha in project malgartergià da colonias grischunas en quel pajais (ms. datà dal 1835–1837, ed. Lutz 2014:66). Quests dus texts n'èn betg mo reunids tras l'appartegnientscha al gener da la perditga persunala, mabain era tras fermas marcas da contacts linguistics: il contact cun il franzos en il cas da Collenberg e quel cun il spagnol en il cas da de Vincenz. In text marcà da la plurilinguitad individuala è er quel preschentà da Francesca Nussio, *Le mie memorie* da Florin Clemente Lozza (1870–1919) da Marmorera ch'è emigrà en Frantscha ed en Spagna. Quest diari, scrit dal 1894–1919 en talian, la lingua da scola da l'autur, è marcà d'influenzas dal rumantsch sco era dal franzos e dal spagnol. Ils trais texts da Collenberg, de Vincenz e Lozza porschan sfidas sumegliantas: d'ina vart sa tschenta la dumonda, en tge mesira ch'il criteri da la legibilitad duai diriger l'ediziun, da l'autra vart ston las biografias da las persunas vegnir situadas en l'istorgia sociala e politica da lur epocas. Quai che pertutga la reproducziun dal text, ha Michele Badilatti tematisà en ses

referat trais criteris: la fidaivladad al text da l'autur, la legibilitad (il regard da las disas da lecturas e lecturs dad oz) e la retschertgablada en il document digital. La priorisaziun dad in u da l'auter criteri po manar a soluziuns differentas. Sco quai che las contribuziuns da Michele Badilatti ed Ursin Lutz han mussà, permettan intervenziuns marcadas en il text dad augmentar la legibilitad, laschond tuttina ils fastizs da l'original, p. ex.:

Ad·a_schia per l'original Ada schia
(Collenberg 1766:20, cf. era Badilatti 2017:48)

survegn·el per l'original survegnel
(Lutz 2014:78)

La retschertgablada percunter po be vegnir garantida, sche grafias originalas vegnan bandischadas en las annotaziuns. En quest cas è la legibilitad anc megliera che tar la soluziun che renda l'intervenziun vesaiyla en il text, p. ex.:

Ad aschia per l'original Ada schia (Collenberg 1766:20)
annotaziun al pe da la pagina: Ad aschia ← Ada schia

L'ediziun dal text da Lozza ch'è vegnida tgirada d'in team da trais persunas – il linguist Sandro Bianconi, l'istoricra Francesca Nussio ed il scienzià da litteratura Clà Riatsch – sa distingua tras ina part introductiva fitg lunga (Lozza 2015:7–125), nua che characteristics da la lingua vegnan preschentadas a moda detagliada e nua che era la contextualisaziun da la vita da Lozza en l'istorgia da l'emigraziun grischuna chatta blera atenziun. Pli curta è l'explicaziun da las intervenziuns en il text ch'èn era main numerusas ch'èn ils texts da Collenberg e de Vincenz. La distanza da la norma grafica da referenza para dad esser pli pitschna tar Lozza ch'èn ils texts rumantschs da Collenberg e de Vincenz. Quests dus texts èn pli vegls e marcads da tratgs dialectals, e lur auturs n'avevan betg ina lingua normada sco referenza. Ils dus texts vegnan però mesirads, en las ediziuns, vi da la norma grafica sursilvana dal 20avel tschientaner. Per Lozza percunter era il talian litterar la norma da referenza che n'ha betg gì ina gronda variaziun sin il nivel grafic dapi la fin dal 19avel tschientaner.

L'ediziun dal manuscrit pli vegl, *Ein schön Kochbuch 1559*, è vegnida preschentada al colloqui da Hans-Peter Schifferle che aveva cusseglià l'editur, Walter Letsch, davart problems lexicals. Entant ch'il referat è stà deditgà a cas exemplarics da quest champ, sajan tematisadas qua la preschentaziun e la contextualisaziun dal text edì. Per quests aspects èsi da renviar ad ina recensiu da l'etnologa ed istoricra Ursula Brunold-Bigler ch'è vegnida publitgada pir suenter il colloqui. La recensenta renda attent a numerus sbagls en la reproducziun dal text (Brunold-Bigler 2020:2–4). Era la

translaziun cuntegna blers sbagls ch'èn d'attribuir ad ina contextualisaziun insufficienta en la tradiziun istoric-culturala e textuala (Brunold-Bigler 2020:8–23). Malentelgientschas avessan pudì vegnir evitadas sche la litteratura speziala davart la cuschina e la medischina dal temp fiss vegnida consultada. La recensenta ha er chattà dus manuscrits da la segunda mesadad dal 16avel tschientaner che cuntegnan ils medems recepts sco la part pli veglia dal *Schön Kochbuch 1559*. Quests manuscrits permettan da sclerir lieus na clers en il text, paran pia d'esser versiuns pli fidaivlas d'in model communabel.

La translaziun sco cumponenta pussaivla da l'ediziun è era vegnida tematisada da Michele Badilatti. D'ina vart po ella furnir in'explicaziun dal text ed augmentar tras quai la legibilitad. Da l'autra vart permetta la translaziun da sminuir las intervenziuns en il text, pussibilitond uschia ina reproducziun pli fidaivla sco era ina megliera retschertgablada da las datas. Igl è dentant da remartgar ch'ils trais criteris prendids en quest context – la legibilitad, la fidaivladad e la retschertgablada – èn da chapir cun tscherts accents e cun tschertas reservas sch'ins patratga a texts accumpagnads d'ina translaziun. La legibilitad meglierada grazia ad ina translaziun è da referir oravant tut a la chapientscha dal text. Per quai che riguarda la fidaivladad e la retschertgablada, èsi da tegnair quint ch'ils dus criteris èn en concorrenza in cun l'auter: quai ch'è fidaivel a l'original è retschertgabel be sch'ins dispona d'ina savida speziala. L'integraziun d'ina translaziun para pia da sa colliar en emprima lingia cun ina reproducziun fidaivla dal text.

In referent da l'emprim mez di ch'è s'occupà da texts dal 20avel tschientaner, Rico Valär, ha tematisà surtut ils dus pols da la fidaivladad e da la legibilitad. En connex cun in dals auturs edids dad el, Peider Linsel, ha Rico Valär dà in sguard critic sin ina pratica d'ediziun caracterisada dad intervenziuns problematicas. Il criteri da la fidaivladad ha Linsel per exempel resguardà be parzialmain en sias ediziuns da las ovras da Giovanni Mathis, suttamessas a scursanidas drasticas, ad ina revisiun ortografica, surtut tenor Pallioppi, ed a ses purissem antitalian («in müdand ils plets italians dovrats sainza bsögn ni radschun», Valär 2018:87), e da las ovras da Gian Fadri Caderas, adattadas a ses gust litterar («Cun avair rumi tuot la part massa diletantica e daspö litteraricamaing insufiziainta [...]», Linsel, cit. en Valär 2012:297).

Sche Rico Valär insista sin il respect dal text original, tenor l'ultima ediziun validada da l'autur, sa posiziunescha el en il medem temp a favur d'ina preschentaziun che augmenta la legibilitad. A la differenza da l'ortografia originala che sto vegnir mantegnida, pudess l'interpuncziun vegnir adattada. Er a segns spezials (ſ) ch'èn esters a la norma actuala pu-

dess ins renunziar. L'organisaziun dal text en paragrafs, la preschentaziun separada da l'apparat da commentaris sco era ediziuns per publics differents – p. ex. in'ediziun scientifica en furma digitala ed in'ediziun <legibla> stampada – èn strategias che permettan da resguardar il criteri da la legibilitad. Las perspectivias proponidas da Rico Valär prevesan ediziuns per in public pli vast e cuntrasteschan uschia cun las opziuns pli scientificas preschentadas dals auters referents.

L'ultim referat da l'emprim mez di, da Matthias Grünert, ha dà in'invista en il champ dals stampats istorics, nua ch'ina seria d'iniziativas pli novas dattan en egl, suenter ch'igl aveva strusch pli dà ediziuns per lung temp. Sper in interess particular per manuscrits vegls a partir dals onns 1860² pon ins registrar in interess d'edir stampats vegls tranter ils onns 1880 e 1910, quai en collecziuns da texts sco era sco singulas ovras.³ Damai ch'ina buna part da questas ediziuns è manglusa e damai ch'intginas ovras n'èn in summa betg vegnidas resguardadas en quella perioda, èn restads blers desiderats. Durant il 20avel tschientaner hai lura dà mo in'iniziativa isolada, quella da Giuseppe Gangale che ha edì il catechissem da Steffan Gabriel, *Ilg Vêr Sulaz da pievel giuvan* (1611). L'onn 2008 ha il teolog ed istoricher Jan-Andrea Bernhard cumenzà a publitgar ina seria d'ediziuns criticas e commentadas. Quest'iniziativa pertutga quatter catechissem e la *Tæfla* da Bifrun (1629). Dals quatter catechissem èn trais rumantschs (Chiampell 1562, Bifrun 1571 e Gabriel 1611) ed in talian (Negri ~1550). Duas ovras rumantschas èn vegnidas edidas en collavuraziun cun linguists, *Vn intraguidamaint dad infurmar la Giuuantün in la uaira cretta* da Durich Chiampell (ed. cun Georges Darms, 2016) ed *Ilg Vêr Sulaz da pievel giuvan* da Steffan Gabriel (ed. cun Matthias Grünert, 2019). In'otra iniziativa davart in stampat istoric è quella da Ricarda Liver che ha edì l'onn 2016 *La Sabgienscha da Iesu filg da Sirach* (1613), l'emprim cudesch dal Veder Testament ch'è vegnì translata en rumantsch. Quest'ovra vala

2 Cf. las ediziuns dad Alfons Flugi (<La chanzun dalla guerra dagl Chiasté d'Müsch>, 1865, e <Gioerin Wietzels Gedicht vom Veltlinerkrige>, 1865) e da Caspar Decurtins (<Quattro testi soprasilvani>, 1880–1883, sco era numerusas ediziuns da manuscrits en la *Rätoromanische Chrestomathie* a partir dal 1888).

3 Jakob Ulrich ha edì quatter collecziuns, la *Engadinische Chrestomathie* (1882), la *Oberländische Chrestomathie* (1883), *Vier nidwaldische Texte* (1883) ed *Altoberengadinische Lesestücke* (1898), nua che extracts da differentas ovras stampadas veglias èn cumpigliads, sco dal Nov Testament da Iachiam Bifrun (1560), dal Nov Testament da Luci Gabriel (1648) e dal catechissem da Daniel Bonifaci (1601). La crestomazia monumentalada da Caspar Decurtins resguarda ulteriurs stampats istorics sco ils Psalms da Chiampell (1562), ils catechissem da Calvenzano (1611, 1615) e la *Tæfla* da Bifrun (1629). Singulas ovras edidas èn il Nov Testament da Bifrun (tras Jakob Ulrich, 1883, sco era tras Theodor Gartner, 1913) ed ils Psalms da Chiampell (tras Jakob Ulrich, 1906).

sco perditga impurtanta dal puter vegl, d'ina fasa che suonda quella reschientada da Bifrun.

Per quai che riguarda la reproducziun da stampats istorics pon ins constatar ch'ils editurs e las edituras intervegnan pli pauc en il text che quai ch'i fan tar manuscrits vegls. In tschert basegn d'intervegnir per augmentar la legibilitad datti dentant er en questa categoria da texts. Sbagls da stampa evidents vegnan curregids, tar ovras cun pliras ediziuns er cun la referenza ad ediziuns posteriuras (uschia p. ex. en las ediziuns da Chiampell 1562, Gabriel 1611 e Papa 1613, cf. Bernhard/Darms 2016:64s., Bernhard/Grünert 2019:45 e Liver 2016:11), segmentaziuns e fusiuns «deviantas» da plets vegnan adattadas a la norma odierna, segns spezial senza relevanza linguistica vegnan remplazzads per augmentar la reschertgablidad en il text digital (cf. Bernhard/Darms 2016:63s., Bernhard/Grünert 2019:43s.) e per part vegn l'interpuncziun adattada a quella actuala (cf. Liver 2016:11).

Las duas iniziativas pli novas d'ediziuns da stampats istorics han puncts da partenza fitg differentes. Il teolog ed istoricher Jan-Andrea Bernhard vul dar in access a texts ch'èn perditgas da l'istorgia, spiertala e politica, dal temp da la refurma. La romanista Ricarda Liver percunter parta da l'interess per l'istorgia da la lingua. Questas motivaziuns differentas han manà a dumondas areguard ils concepts d'ediziun per dar access als texts reedids. Dal punct da vista da l'istorgia u da la teologia, sco er dal punct da vista d'autras disciplinas sco p. ex. l'etnologia, s'impona in access a cuntegns che ston vegnir situads en lur contexts (istorics, socials, politics, teologics etc.) e commentads per il public dad oz. Dal punct da vista da la linguistica e da la filologia percunter stattan la preschentaziun ed il commentari da la lingua da l'epoca e da tradiziuns textualas en il center da l'attenziun. En la discussiun durant il colloqui è il resguard dad interess tematics (istorics, teologics etc.) vegnì valità sco schanza per intermediar meglier texts pauc accessibels al public dad oz. Idealmain stuessan ediziuns vegnir tgiradas da teams da spezialistas e spezialists che cumbineschan l'access linguistic e filologic cun access disciplinars mintgamai relevants.

Il segund mez di è stà deditgà en emprima lingia a reediziuns da poesias e prosa dal 19–20avel tschientaner e cun quai er a las dumondas che occupan il martgà da cudeschs tant sco edituras ed editurs e la promoziun da cultura en general. Ils emprims trais referents han guardà enavos sin projects concludids: L'ediziun da Johannes Barandun (Collenberg 2009) è vegnida preschientada cun la traducziun stampada en tudestg, *Die Jugendjahre des Johannes Barandun*, e l'original en furma da disc cumpact. In problem agra-

vant dapi la publicaziun da quest'ovra s'ha dà cun las difficultads da legibilitad electronica dal disc che pertucca propi il text rumantsch, che è en sasez d'emprim interess. Quest cas renviescha tranter auter al basegn da collavurar cun instituziuns che tgiran in arcun da datas cun segirezza a lunga durada, uschè che la digitalisaziun fatga pudess eventualmain servir ad ulteriuras publicaziuns. En la preschentaziun da Maya Widmer da la <Edition Silvia Andrea> (Widmer/Holliger 2014) è vegnida tematisada la dumonda da la tscherna dals texts. Las edituras s'han confruntadas cun relasch e biblioteca da Johanna Garbald-Gredig suenter lur collavuraziun ad in proget dal Fond naziunal svizzer (1988–1992), deditgà a la perscrutaziun da la litteratura d'auturas svizras da lingua tudestga tranter 1700 e 1945. Avant lur reediziun da l'ovra per la lingia editoriala <Schweizer Texte> han ellas fatg ina schelta dals <megliers texts>. Quella vegn contextualisada en ils commentaris, che renvieschan medemamain a la caratteristica da subjectivitat dad edituras ed editurs. Tar Silvia Andrea – creschida si a Zuoz en ina famiglia rumantscha, che viveva en la Bregaglia italoфона e publitgava en tudestg – na s'exprima la plurilinguitad da sia vita betg visiblamain a nivel da l'ovra litterara, enconuschenta er suror ils cunfins svizzers. Plinavant n'èsi però enfin oz betg sclerì definitivamain, sche ella avess forse publitgà emprimas provas litteraras er en rumantsch. La gronda <ediziun da Breil> (Camartin/Tuor 1994–2000) – che cumpiglia las ovras da Giacun Hasper Muoth sco er commentaris detagliads – vegn caracterisada en la retrospectiva critica dad Iso Camartin sco exempel dad ina reediziun che n'è betg propi arrivada tal public. Durant la dieta èsi repetidamain vegnì giavischè dad edir buns texts litterars rumantschs er en furma tascabla ligera che facilitass la lectura per via e la recepziun scolastica.

Cun la problematisaziun tras Renzo Caduff da dumondas enturn la reediziun da l'ovra da Giachen Mihel Nay – che ha gi in'influenza considerabla sin il svilup da la prosa rumantscha e n'è daditg pli en commerzi – e l'ediziun giubilara da Flurin Camathias tras in'equipa represchentada a la dieta da Bettina Berther e Sandro Buchli èn vegnids preschentads er dus projects en lavur. Numnadamain la dumonda fundamentala, formulada er fingià da Nay sez, per tge public ch'ins veglia e duaja edir e reedir la litteratura rumantscha, implitgescha en sia risposta er decisiuns editorialas che guidan la percepziun dal public prendì en mira. In exempel d'in tal experiment è vegnì preschentà dad Annetta Ganzoni cun la nova antologia tematica *Rumantsch e latin da chatscha* (Ganzoni 2019b) che reunescha narraziuns e poesias chatschadriglias or da trais tschientaners en lur furma originala ed en tschintg idioms. Il success da vendita sarà in aspect per mesirar la recepziun da questa collecziun publitgada cun

l'intenziun da cuntanscher e schizunt tschiffar in public pli vast. Ad in public general sa drizzan er ils chalenders regionalis che arrivan dapi passa in secul en bleras chasadas. Il *Chalender ladin* successivamain modernisà durant ils ultims onns e preschentà da la redactura Bettina Vital è er oz in medium per publitgar tant emprimas provas litteraras sco er las criticas da las recentas publicaziuns.

5. Conclusiuns e perspectivas

Las discussiuns animadas suenter las secziuns tematicas ed er suenter las discussiuns da podium han laschè resortir divers facturs e criteris impurtants che pon vegnir resguardads sco ina spezia da numnader communabel per ediziuns 'idealas', confurmas a las exigenzas dal temp dad oz:

- La pretensiun ch'ina ediziun 'moderna' haja da resguardar las qualitads specificas dad in text e qua tras mantegnair sia autenticidad po vegnir taxada sco consens general da las discussiuns.
- Tegnair quint il meglier da las qualitads complexas dad in text pon ins, sch'ina ediziun vegn planisada e preparada sco project interdisciplinar. Il fatg che pliras disciplinas sco la linguistica, la scienza da litteratura, l'istorgia ubain l'etnologia collavuran tar l'ediziun dad in text è da taxar sco cas ideal per garantir che criteris relevants sco la fidaivladad areguard il text edè e la legibilitad da l'ediziun vegnian resguardads.
- In ulteriur criteri impurtant dal punct da vista linguistic è – tenor divers*as referent*as – quel da la retschertgablidad dal text digitalisà. Il tip da transcripziun tschernì na duess betg far diever da memia blers segns speziels. Damai che mintga document che duai vegnir edè stat en ses agen context, èsi perquai savens necessari da chattar reglas ad hoc per sia publicaziun.
- Ina caracteristica da bleras ediziuns rumantschas – cunzunt da documents pli vegls – è la preschientscha dad ina translaziun (sinoptica) sco instrument editorial. Sper ils avantatgs che quella po avair – tenor Michele Badilatti èn quai cunzunt l'explicaziun <in praesentia> ed in minimum d'intervenziuns 'didacticas' en il text original – ha quest tip d'ediziun er disavantatgs: d'ina vart cuntogna la translaziun in tschert potenzial per malchapientschas u interpretaziuns falladas, da l'autra vart exista il privel che il public legia empè dal text original la translaziun previda sco agid per la lectura.
- Dus aspects pli generals ch'èn vegnids discutads durant il colloqui èn che publicaziuns duessan promover il plaschair da leger e ch'ellas duessan sche pussaivel er s'adressar ad in public che n'è betg da lingua materna rumantscha. Per quest ultim aspect è cunzunt vegnì fatg

attent a la funcziun da punt ch'ediziuns da documents en ina lingua minoritara hajan.

- Desiderats impurtants che pertutgan plitgusch la pratica d'ediziun futura da texts grischuns e rumantschs èn per exempel ina meglra coordinaziun dals singuls projects d'ediziun ubain la pussaivladad d'avair a disposiziun en furma electronica ils texts edids per ulteriuras retschertgas. En in temp nua che tut discurra da l'*open access* pudess er la minoritad rumantscha pensar ad ina biblioteca digitala accessibla a tuts tenor l'exempel da la *Crestomazia* da Caspar Decurtins online. L'iniziativa per quest project è enconuschentamain vegnida da la Germania.

Displaschavlamain n'han divers*as editur*as activ*as betg partecipà a questa dieta da tempra plitost academica. I fiss bel e bun sche er las responsablas ed ils responsabels per las ediziuns (rumantschas) en il chantun Grischun – t. a. l'Institut per la perscrutaziun da la cultura grischuna, la Lia Rumantscha, la Chasa Editura Rumantscha, il Dicziunari Rumantsch Grischun – pudessan sviluppar vinavant la discussiun enturn ediziuns rumantschas sco er cooperar en vista ad ina biblioteca digitala rumantscha.

Sco cuntinuaziun dal colloqui fissi perquai giavischabel d'organisar ina discussiun cun personas activas e responsablas en il champ d'ediziun per uschia pudair garantir che las propostas fatgas durant il colloqui vegnian recepidas e na giajan betg en emblidanza.

6. Bibliografia

- BADILATTI, MICHELE (2017). *Gion Casper Collenbergs <Viadi en l'Isla de Fronscha> (1766) – Ausblick auf ein Dissertationsprojekt*, en: *Ladinia* 41:39–52
- BADILATTI, MICHELE (2018). <Vn auisamaint> (1558) da Gian Giachem Bifrun, en: *ASR* 131:103–111
- BERNHARD, JAN-ANDREA (2008). <Vna cuorta et christiauna fuorma da intraguidar la giuuentüna>. *Iachiam Tütschett Bifruns Katechismus von 1552 in der Ausgabe von 1571*, en: *ASR* 121:187–247
- BERNHARD, JAN-ANDREA (2014). *La Brevissima somma della dottrina christiana (~1550) da Fancesco Negri – in catechissem per la Vuclina e las valladas grischunas dil sid*, en: *ASR* 127:7–55
- BERNHARD, JAN-ANDREA (2015). *La Tæfla da Iachiam Tütschett Bifrun – igl'empremdisch da scola romontsch. La Tæfla da 1571 ell'ediziun da 1629*, en: *ASR* 128:25–54
- BERNHARD, JAN-ANDREA / DARMS, GEORGES (2016). *Il catechissem Intraguidamaint (1562) da Durich Chiampell*, en: *ASR* 127:7–137

- BERNHARD, JAN-ANDREA / GRÜNERT, MATTHIAS (2019). *Il catechismus Ilg Vêr Sulaz da pievel giuvan. L'emprena ovra stampada en sursilvan*, en: ASR 132:7–105 (er ediziun separada: Steffan Gabriel, *Ilg Vêr Sulaz da pievel giuvan*. Presentaziun ed ediziun da Jan-Andrea Bernhard e Matthias Grünert, Glion, communicaziun.ch)
- BERTHER, BETTINA / BUCHLI, SANDRO et al. (edd.) (en preparaziun per l'onn 2021). *Flurin Camathias, Ovras*
- BIANCONI, SANDRO / NUSSIO, FRANCESCA (edd.) (2015). *Florin Clemente Lozza, Le mie memorie*, Firenze, Cesati
- BRUNOLD-BIGLER, URSULA 2020. *Ein schön Kochbuch 1559. Kritische Bemerkungen zu einer Edition*, Chur, Eigenverlag der Autorin
- CADUFF, RENZO (ed.) (2015). *Alfons Tuor, Poesias. Ovrà lirica cumpleta*, ediziun critica commentada, Cuera, Chasa Editura Rumantscha
- CADUFF, RENZO (ed.) (2020). *Giachen Mihel Nay, Ovras*, Cuira, Chasa Editura Rumantscha (en lavur)
- CAMARTIN, ISO / TUOR, LEO (edd.) (1994–2000). *Giacun Hasper Muoth, Ovras*, 6 toms, Cuira, Octopus
- COLLENBERG, CRISTIAN (ed.) (2009). *Die Jugendjahre des Johannes Barandun*, Chur, Societad Retorumantscha
- COLLENBERG, GION CASPER (1766). *Viadi che iau Gion Casper Collenberg vai faig il on 1765. en lislà de Fronscha La qualla ei a 4 Melli uras davent de paris* [manuscrit en possess da la Biblioteca da la Claustra da Mustér, signatura M 287]
- DARMS, GEORGES (2018). *Ils artitgels da Bever dal 1558*, en: ASR 131:15–41
- DARMS, GEORGES (2020). *Chartas da la Lia en rumantsch*, en: ASR 133: 7–32 cf. er Bernhard, Jan-Andrea
- GANZONI, ANNETTA (ed.) (2016). *Andri Peer, Prosa 1945–1985*, Cuira, Chasa Editura Rumantscha
- GANZONI, ANNETTA (2019a). *Robert Walsers Tell im Fögl d'Engiadina*, en: *Mitteilungen der Robert Walser-Gesellschaft* 26:21–23
- GANZONI, ANNETTA (ed.) (2019b). *Rumantsch e latin da chatscha – Fantasias umoristicas e seriusas veglias e novas*, Cuira, Chasa Editura Rumantscha
- GRÜNERT, MATTHIAS: cf. BERNHARD, JAN-ANDREA
- LETSCH, WALTER (ed.) (2018). *Ein schön Kochbuch 1559. Das älteste deutschsprachige Kochbuch der Schweiz*, Chur, Desertina
- LIVER, RICARDA (ed.) (2016). *La Sabgienscha da Iesu filg da Sirach. Die altengadinische Ecclesiasticus-Übersetzung von Lüci Papa. Neuausgabe des Druckes von 1613 mit linguistischem Kommentar*, Tübingen, Francke (Romanica Helvetica 137)
- LUTZ, URSIN (ed.) (2016). *Das «Meum Scret» des Balthasar Gioseph de Vincenz (1789–1858). Kritische Edition, Glossar und Erläuterungen*, Chur, Societad Retorumantscha (Romanica Raetica 22)
- NUSSIO, FRANCESCA: cf. BIANCONI, SANDRO
- PLACHTA, BODO (1997). *Editionswissenschaft. Eine Einführung in Methode und Praxis der Edition neuerer Texte*, Stuttgart, Reclam

- VALÄR, RICO FRANC (2018). *Mehrsprachigkeit und Varietäten bei Giovannes Mathis*, en: Seger, Cordula / Ganzoni, Annetta / Carbone, Mirella (edd.), *Sigls da lingua – Sprachsprünge – Salti di lingua: Poetiken literarischer Mehrsprachigkeit in Graubünden*, Zürich, Chronos, 85–100
- VALÄR, RICO FRANC (ed.) (2011). Jon Pult, *Pleds e scrits – Reden und Schriften*, Cuir, Societad Retorumantscha (Romanica Raetica 20)
- VALÄR, RICO FRANC (ed.) (2012). *Ouvras da Peider Linsel: Prosa, essays e correspundenza*, Cuir, Chasa Editura Rumantscha
- VALÄR, RICO FRANC (ed.) (2013). *Filistuccas e fafanoias da temp vegl. Rätoromanische Mundartaufnahmen von Andrea Schorta 1926*, Cuir, Societad Retorumantscha (Romanica Raetica 21)
- VITAL, BETTINA (redacziun) (2017–). *Chalender ladin*, Schlarigna, Uniun dals Grischs
- WIDMER, MAYA / HOLLIGER, CHRISTINE (edd.) (2014). Silvia Andrea, *Violanta Prevosti, Das Bergell, Faustine, Das eigene Ich und die grosse Welt*, 4 toms, Zürich, Chronos

Renzo Caduff, Route de Planafin 56, 1723 Marly, renzo.caduff@gmx.ch

Annetta Ganzoni, Archiv svizzer da litteratura, Hallwylstrasse 15, 3003 Berna, annetta.ganzoni@nb.admin.ch

Matthias Grünert, Ensingerstrasse 7, 3006 Berna, matthias.gruenert@unifr.ch